

ارزیابی سطح آگاهی و علاقه عشایر آذربایجان شرقی نسبت به گیاهان دارویی

واقف عنایتی* - رئیس اداره برنامه ریزی و فن آوری اطلاعات اداره کل امور عشایر آذربایجان شرقی، دکتری زراعت، اداره کل امور عشایر آذربایجان شرقی، تبریز، ایران.
سمیه نورمحمدی تپه - دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم خاک، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۳ بهمن ۱۴۰۲
تاریخ پذیرش: ۲۶ اردیبهشت ۱۴۰۳

چکیده

مقدمه: از دیرباز عشایر به دلیل شیوه زندگی مبتنی بر کوچ، عدم دسترسی مناسب به مراکز بهداشتی و درمانی و بهره برداری از مراتع، آشنایی نسبی با گیاهان دارویی داشته اند. امروزه ارزیابی میزان آگاهی و نگرش عشایر نسبت به گیاهان دارویی با توجه به اهمیت آنها در مباحث پزشکی، اشتغال و چرخش مالی بالا مورد توجه محققین و متولیان امر قرار گرفته است.

هدف پژوهش: هدف از بررسی حاضر، ارزیابی سطح آگاهی، منابع اخذ دانش و علاقه عشایر آذربایجان شرقی نسبت به گیاهان دارویی است.

روش شناسی تحقیق: در این پژوهش، پس از تهیه پرسشنامه با مراجعه به مناطق عشایری و مصاحبه با عشایر، تکمیل پرسشنامه ها صورت پذیرفت. مصاحبه ها با محوریت نام محلی گیاهان، میزان آگاهی، نحوه اخذ دانش و میزان علاقه به گیاهان دارویی انجام شد. بمنظور دقت در انجام پژوهش، گیاهان معرفی شده از مراتع جمع آوری گردید و با استفاده از منابع معتبر گیاه شناسی مطابقت داده شد. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات افراد متخصص و دارای تجربه در این زمینه تایید گردید.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: با توجه به رویکرد پژوهش، جامعه آماری مورد بررسی، عشایر آذربایجان شرقی بود.

یافته ها و بحث: یافته های حاصل نشان داد که ۵۰ درصد عشایر آذربایجان شرقی آگاهی کم و خیلی کم نسبت به گیاهان دارویی دارند. طبق ارزیابی، مهمترین منبع اخذ دانش عشایر، افراد باتجربه و مسن بوده است و بیشترین سطح علاقه عشایر آذربایجان شرقی نسبت به گیاهان دارویی، محدود به جمع آوری گیاهان دارویی جهت خود مصرفی بوده است و عشایر برای کشت یا جمع آوری جهت فروش علاقه زیادی نشان ندادند.

نتایج: طبق نتایج بدست آمده از پژوهش حاضر که نشان دهنده محدود بودن منابع اخذ دانش و سطح پائین آگاهی و علاقه عشایر به گیاهان دارویی می باشد، بایستی برنامه ریزی جهت ارتقاء و بهبود سطح آگاهی و دانش عشایر نسبت به گیاهان دارویی در اولویت برنامه ها قرار گیرد.

کلیدواژه ها: عشایر، گیاهان دارویی، آگاهی، مراتع، آذربایجان شرقی.

مقدمه

در ایران زندگی به سبک عشایری دارای سابقه‌ای طولانی می‌باشد و ترکیب اجتماعی جمعیت کشور از قرون گذشته متشکل از سه جامعه شهری، روستای و عشایری بوده است (سازمان امور عشایر ایران، ۱۳۹۶). در این بین آذربایجان شرقی بعنوان یکی از استان‌های عشایرنشین کشور محسوب می‌شود که به دلیل شرایط اقلیمی، توپوگرافی و داشتن مراتع قشلاقی - بیلاقی مطلوب، از دیرباز محل زندگی عشایر بوده است و جامعه عشایری آذربایجان شرقی از دو ایل بزرگ شاهسون و قره داغ و طوایف مستقل تشکیل شده است که در مناطق قشلاقی و بیلاقی به شیوه زندگی عشیره‌ای دام‌داری می‌نمایند (عنایتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۵۸). سبک زندگی عشایری مبتنی بر کوچ در استان آذربایجان شرقی، علی‌رغم سختی‌ها و مشقت‌ها بعنوان یک تکنیک سازگار به تغییرات اقلیمی و یک شیوه مناسب جهت بهره‌برداری از مراتع می‌باشد. اما امروزه سبک زندگی مبتنی بر کوچ عشایر استان آذربایجان شرقی، تحت تاثیر ظهور فن‌آوری‌های جدید، مقتضیات زمان، زرق و برق زندگی شهری دچار تغییراتی شده است بطوری که در کنار سبک زندگی به شکل کوچندگی، چندین نوع شیوه زندگی عشایری دیگر همانند عشایر نیمه‌کوچنده، عشایر رمه‌گردان و عشایر اسکان‌یافته نیز مشاهده می‌گردد (عنایتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۵۸). از اینرو دگرگونی ایجاد شده در سبک زندگی عشایری و بروز برخی عوامل نظیر تغییرات اقلیمی بخصوص خشکسالی منجر شده است که محققین و متولیان به شغل‌های سازگار با سبک زندگی عشایر، جهت بهبود معیشت عشایر توجه ویژه‌ای نمایند.

در این راستا یکی از مباحث مهم، پتانسیل بالقوه در بخش گیاهان دارویی می‌باشد. از آنجایی که گیاهان دارویی موجود در عرصه‌های طبیعی به دلیل نظام بهره‌برداری از مراتع، شیوه زندگی مبتنی بر کوچ و دور بودن از مراکز درمانی، از گذشته مورد توجه عشایر بوده است و عشایر آگاهی نسبی با گیاهان دارویی داشته‌اند. در همین راستا و بمنظور ارزیابی دانش و علاقه عشایر نسبت به گیاهان دارویی در سطح کشور تحقیقات محدودی صورت گرفته است. بطوری که (علی‌میرزایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۸) در بررسی دانش بومی گیاهان دارویی عشایر مرتع چهل کمان استان خراسان رضوی گزارش نموده‌اند که عشایر از گیاهان دارویی برای درمان بیماری‌های گوارشی استفاده می‌نمایند. کوهپایه و همکاران ۱۳۹۰: ۲۱۱، گزارش نموده‌اند که عشایر با توجه به شناخت خود از گیاهان دارویی در درمان بیماری‌های دامی استفاده می‌نمایند.

در بررسی مربوط به عشایر مرتع دیلگان استان کهگیلویه و بویراحمد، گزارش شده است که از جلوه‌های کارآمد و سرشار از تنوع زندگی عشایری، استفاده از گیاهان مختلف در تهیه غذاهای سنتی بوده و تهیه بخش اعظمی از خوراکی‌های فراهم شده در خانوار عشایری به شکلی است که در اغلب آنها گیاهان بخش اصلی را تشکیل داده و یا بعنوان طعم دهنده مورد استفاده قرار می‌گیرد که این کاربرد توسط مادران ایل و زنان عشایری، نسل به نسل و سینه به سینه تاکنون منتقل شده است (فروزه و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴). صفری و همکاران، ۲۰۱۹: ۳۴، گزارش نموده‌اند که عشایر سمیرم کهگیلویه و بویراحمد نسبت به روستائیان دانش بومی بیشتری در خصوص گیاهان دارویی دارند و از گیاهان دارویی در درمان برخی بیماری‌ها نظیر مار و عقرب‌گزیدگی استفاده می‌نمایند. همچنین در بررسی تحت عنوان تاثیر کارگاه آموزشی تولید گیاهان دارویی در عشایر ایلام، گزارش شده است که آگاهی و توانمندسازی عشایر برای انجام فعالیت‌های اقتصادی و اشتغالزا در پیش و پس از برگزاری آموزش تولید گیاهان دارویی تفاوت معنی‌دار کرده است (چراغی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۳). در مطالعات بین‌المللی در خصوص سطح دانش و آگاهی عشایر نسبت به گیاهان دارویی گزارش شده است که عشایر الجزایر گیاهان دارویی را از مراتع برای مصرف جمع‌آوری نموده و خشک می‌نمایند تا در مواقع لزوم از آنها استفاده نمایند و بیشترین علاقه به داروهای گیاهی در بین زنان و سالمندان که سطح سواد پایینی دارند مشاهده شده است (Miara et al, 2018: 253). در این راستا تحقیقات نشان داده است که افراد مسن‌تر نسبت به افراد جوان‌تر سطح نگرش بهتری نسبت به گیاهان دارویی دارند (رشیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۷). در پژوهش مربوط به ارزیابی میزان آگاهی، اعتقاد و عملکرد مردم شهر یاسوج، نسبت به گیاهان دارویی گزارش شده است که عدم گرایش مردم شهر یاسوج به داروهای گیاهی به عدم شناخت آنها از گیاهان دارویی نسبت داده شده است (رشیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

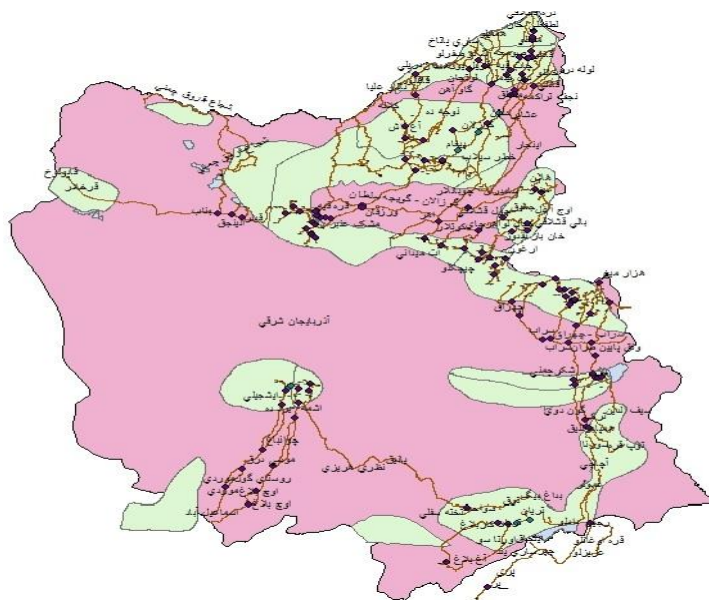
از آنجایی که با مطالعه و ارزیابی دانش تجربی استفاده از گیاهان دارویی ریش‌سفیدان، گیس‌سفیدان و سالمندان عشایری می‌توان دانش و تجربیات بومی و محلی این قشر زحمتکش را ثبت نمود و اطلاعات مربوطه به استفاده از گیاهان دارویی را در قرن‌ها و ده‌های گذشته را به نسل آینده و افراد جوان منتقل نماید و با ارزیابی سطح آگاهی آنها، برنامه‌های لازم را تدوین نمود. بدین منظور، پژوهش حاضر به طرح و ارزیابی این پرسش می‌پردازد که میزان شناخت عشایر استان آذربایجان شرقی از گیاهان دارویی چقدر می‌باشد؟ نحوه اخذ دانش عشایر نسبت به گیاهان دارویی از چه طریق است؟ میزان علاقه عشایر به گیاهان دارویی در بین عشایر استان آذربایجان شرقی چگونه می‌باشد؟ بنابراین هدف این تحقیق ارزیابی سطح آگاهی و علاقه نسبت به گیاهان دارویی در جامعه عشایری استان آذربایجان شرقی می‌باشد تا بتوان با بهره‌گیری از یافته‌های آن، برنامه‌ریزان، مدیران و متولیان را در تدوین برنامه‌های راهبردی جامعه عشایری استان یاری نمود.

روش پژوهش

این تحقیق از نوع پیمایشی و جامعه آماری پژوهش، عشایر استان آذربایجان شرقی هستند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با سطح خطای ۵ درصد به تعداد ۳۸۰ پرسشنامه تعیین شد و پرسشنامه به صورت تصادفی از عشایر سطح استان در بازه سنی ۲۴ تا ۸۰ سال تکمیل گردید. ابزار اندازه گیری در این تحقیق، پرسشنامه‌ای است که شامل دو بخش سوالات عمومی و سوالات اختصاصی می باشد. سوالات عمومی به تعداد ۱۱ سوال شامل نام و نام خانوادگی، سن، جنسیت، میزان تحصیلات، نام شهرستان قشلاقی، محل قشلاق، نام شهرستان بیلاقی، محل بیلاقی، ایل و طایفه، وضعیت تاهل و شغل است. سوالات اختصاصی شامل دسته‌بندی دقیقی از شاخص‌های میزان آگاهی (۲ پرسش) منابع اخذ دانش (۴ پرسش) و علاقه‌مندی (۳ پرسش) نسبت به گیاهان دارویی است که در قالب طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت بررسی شده است. در این تحقیق جهت افزایش اعتبار و روایی پرسشنامه ابتدا با مطالعه پژوهش‌های مشابه، مقاله‌ها، کتب و مجله‌ها پرسشنامه اولیه توسط محقق طراحی گردید. سپس پرسشنامه به برخی از اساتید و کارشناسان مربوطه ارائه و با آنان مشورت شد و نظرات اصلاحی آنها اعمال گردید. در این پژوهش برای محاسبه ضریب قابلیت اطمینان از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که به مقدار ۰,۹۴۴، به تأیید رسید. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران، ۳۸۰ نفر بدست آمد. پارامترهای توصیفی نظیر فراوانی، فراوانی نسبی و درصد فراوانی نسبی با استفاده از برنامه اکسل بررسی و تحلیل شد.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

با توجه به رویکرد پژوهش، جامعه مورد بررسی، عشایر استان آذربایجان شرقی می‌باشد. آذربایجان شرقی یکی از استان‌های عشایرنشین کشور می باشد که بر اساس نتایج ثبت پایه جمعیت عشایر کشور^۱ در فصل قشلاق ۸۰۴۰ خانوار عشایری معادل ۳۲۴۵۵ نفر و در فصل بیلاقی ۱۴۲۱۲ خانوار معادل ۵۵۲۹۷ نفر در استان به شیوه زندگی عشیره‌ای در قالب دو ایل بزرگ قره‌داغ و شاهسون و ۹ طایفه مستقل زندگی و فعالیت می‌کنند (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰). قلمرو جغرافیایی عشایر آذربایجان شرقی که در مطالعه حاضر مورد بررسی قرار گرفته است در شکل ۱ مشخص شده است.

شکل ۱. نقشه قلمرو عشایر مورد مطالعه آذربایجان شرقی

^۱ قابل اشاره است نتایج ثبت پایه جمعیت عشایر کوچنده که در سال ۱۴۰۰ توسط مرکز آمار ایران انتشار یافته است نتایج اولیه بوده و به دلیل ثبت عشایر جامانده احتمالی و راست‌آزمایی با دیگر پایگاه‌های اطلاعاتی کشور، احتمالاً تغییراتی داشته باشد.

قابل اشاره است که حدود ۱ درصد در فصل قشلاق و ۱/۴ درصد در فصل بیلاق از جمعیت استان را عشایر تشکیل می‌دهد. همچنین ۲/۹ درصد در فصل قشلاق و ۵ درصد در فصل بیلاق از عشایر کشور مربوط به استان آذربایجان شرقی می‌باشد (عنایتی و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۵۳). در جدول ۱ به پراکنش شهرستان‌های عشایرنشین استان به تفکیک دوره بیلاقی و قشلاقی اشاره شده است. حدود ۷۷ درصد جمعیت عشایر آذربایجان شرقی در دوره قشلاقی در شهرستان‌های خداآفرین، کلیبر و اهر ساکن هستند. قابل اشاره است که حجم نمونه بدست آمده جهت تکمیل پرسشنامه، به نسبت جمعیت عشایری شهرستان‌ها تکمیل گردید.

جدول ۱. پراکنش عشایر در شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی به تفکیک دوره بیلاقی و قشلاقی (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۰)

ردیف	شهرستان	قشلاق		ردیف	شهرستان	بیلاق	
		جمعیت	خانوار			جمعیت	خانوار
۱	شهرستان اسکو	۱۱	۳۲	۱	شهرستان اسکو	۸	۲۵
۲	شهرستان اهر	۱۱۸۸	۴۶۴۵	۲	شهرستان اهر	۲۶۲۵	۱۰۲۶۱
۳	شهرستان بناب	۲۶۱	۹۰۳	۳	شهرستان بستان آباد	۷۸	۳۵۵
۴	شهرستان جلفا	۹	۴۰	۴	شهرستان تبریز	۴۷۳	۱۹۳۶
۵	شهرستان چارویماق	۳۲۵	۱۵۹۵	۵	شهرستان چارویماق	۳۱۸	۱۵۲۳
۶	شهرستان خداآفرین	۳۱۴۶	۱۱۹۹۸	۶	شهرستان خداآفرین	۳۸۰	۱۱۹۷
۷	شهرستان سراب	۵۴	۲۰۰	۷	شهرستان سراب	۲۵۹۵	۹۳۴۳
۸	شهرستان کلیبر	۱۹۶۹	۸۲۲۹	۸	شهرستان کلیبر	۲۸۲۹	۱۱۱۱۸
۹	شهرستان مراغه	۱۲	۴۸	۹	شهرستان مراغه	۹۳۱	۳۵۰۸
۱۰	شهرستان مرند	۱۳۳	۵۹۴	۱۰	شهرستان مرند	۱۱۷	۵۴۸
۱۱	شهرستان ملکان	۱۰۴	۴۱۹	۱۱	شهرستان میانه	۷۵۳	۳۴۱۶
۱۲	شهرستان میانه	۷۵۶	۳۴۵۱	۱۲	شهرستان هریس	۲۴۲۳	۹۱۸۹
۱۳	شهرستان هشترود	۱۰	۴۹	۱۳	شهرستان هشترود	۱۶	۷۰
۱۴	شهرستان ورزقان	۵۹	۲۴۲	۱۴	شهرستان ورزقان	۶۶۲	۲۷۸۸
۱۵	سایر	۳	۱۰	۱۵	سایر	۴	۲۰
-	کل استان	۸۰۴۰	۳۲۴۵۵	-	کل استان	۱۴۲۱۲	۵۵۲۹۷

یافته‌ها و بحث

در انجام پژوهش حاضر سه شاخص میزان آگاهی، منابع اخذ دانش و میزان علاقمندی عشایر نسبت به گیاهان دارویی مورد بررسی قرار گرفت. برای ارزیابی شاخص آگاهی ۲ پرسش، شاخص دانش عشایر نسبت به گیاهان دارویی ۴ پرسش و شاخص علاقه‌مندی ۳ پرسش مطرح شد که در جدول ۲ ارائه شده است. بر اساس پرسشنامه تکمیلی ۳۴ گونه گیاهی از خانواده و جنس‌های مختلف شناسایی شد.

^۱ قابل اشاره است نتایج ثبت پایه جمعیت عشایر کوچنده که در سال ۱۴۰۰ توسط مرکز آمار ایران انتشار یافته است نتایج اولیه بوده و به دلیل ثبت عشایر جامانده احتمالی و راست‌آزمایی با دیگر پایگاه‌های اطلاعاتی کشور، احتمالاً تغییراتی داشته باشد.

جدول ۲. شاخص ها و پرسش های مورد بررسی

پرسش ها	شاخص
میزان آشنایی با گیاهان دارویی	آگاهی
میزان آشنایی با طرز مصرف گیاهان دارویی	
نقش مراکز آموزشی در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی	
نقش ریش سفیدان و گیس سفیدان در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی	دانش
نقش مطالعه کتاب، مقاله، مجله در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی	
نقش برنامه های آموزشی و ترویجی در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی	
میزان علاقه به جمع آوری گیاهان دارویی جهت خود مصرفی	
میزان علاقه به جمع آوری گیاهان دارویی جهت فروش و کسب درآمد	علاقه
میزان علاقه به کشت گیاهان دارویی	

ارزیابی شاخص آگاهی عشایر نسبت به گیاهان دارویی: در شاخص آگاهی عشایر نسبت به گیاهان دارویی، درصد فراوانی میزان شناخت عشایر از گیاهان دارویی و میزان آشنایی با طرز مصرف گیاهان دارویی مورد ارزیابی قرار گرفت. بدین منظور نتایج درصد فراوانی میزان شناخت از گیاهان دارویی نشان داد که میزان شناخت در ۷ درصد عشایر خیلی زیاد، ۱۰ درصد زیاد، ۳۰ درصد متوسط، ۳۱ درصد کم و ۲۲ درصد خیلی کم بود. همچنین میزان آشنایی عشایر با طرز مصرف گیاهان دارویی در ۹ درصد جامعه آماری عشایر خیلی زیاد، ۱۱ درصد زیاد، ۲۷ درصد متوسط، ۲۶ درصد کم و ۲۷ درصد خیلی کم بود. بر حسب یافته های تحقیق بیش از ۵۰ درصد عشایر آشنایی کم و خیلی کم از گیاهان دارویی موجود در مراتع دارند که نشان می دهد علی رغم ماهیت زندگی مبتنی بر کوچ و بهره برداری از منابع گیاهی موجود در مراتع و عرصه های طبیعی در طول سالیان گذشته، متأسفانه سطح آگاهی و شناخت عشایر نسبت به گیاهان دارویی کم می باشد. در این راستا محققین نتایج مشابهی را گزارش نموده اند بطوری که عدم گرایش مردم شهر یاسوج به داروهای گیاهی تحت تاثیر عدم شناخت آنها از گیاهان دارویی عنوان شده است (رشیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

ارزیابی شاخص منابع دانش عشایر در زمینه گیاهان دارویی: در شاخص منابع دانش عشایر، روش و منابع اخذ دانش توسط عشایر مورد بررسی قرار گرفت که نمودارهای مربوطه در شکل ۲ ارائه شده است. بدین منظور نتایج درصد فراوانی نسبی نقش مراکز دانشگاهی و آموزشی، نقش مطالعه کتاب و مقاله ها، نقش برنامه های آموزشی - ترویجی و نقش افراد باتجربه و مسن (ریش سفیدان و گیس سفیدان) در اخذ دانش عشایر در زمینه گیاهان دارویی تجزیه و تحلیل شد. یافته ها نشان داد (شکل ۲- الف) که نقش مراکز دانشگاهی و آموزشی در اخذ دانش نسبت به گیاهان دارویی از نظر ۲ درصد عشایر زیاد، ۱۴ درصد متوسط، ۲۶ درصد کم و ۵۸ درصد خیلی کم بود. هیچ کدام از عشایر نقش مراکز دانشگاهی و آموزشی در اخذ دانش عشایر نسبت به گیاهان دارویی را خیلی زیاد نمی دانستند. نتایج مربوط به درصد فراوانی نقش مطالعه کتاب، مقاله و مجله در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی نشان داد (شکل ۲- ب) که ۹ درصد عشایر نقش آن را زیاد، ۱۵ درصد متوسط، ۳۰ درصد کم و ۴۷ درصد خیلی کم عنوان نموده اند. عشایر پاسخگو به پرسش ها نقش مطالعه جراید نوشتاری و مراکز علمی را در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی را زیاد نمی دانستند بطوری که ۷۷ درصد عشایر نقش عنوان نمودند که مطالعه و مراکز علمی نظیر دانشگاه ها و موسسات تحقیقاتی در اخذ دانش آنها خیلی کم و کم نقش ایفا نموده اند. با توجه به سطح سواد پایین در جامعه عشایری بویژه در افراد مسن نتایج فوق غیرقابل انکار می باشد. نگرش عشایر نسبت به نقش برنامه های آموزشی و ترویجی در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی بدین صورت بود (شکل ۲- ج) که ۱۸ درصد عشایر نقش آن را متوسط، ۳۶ درصد کم و ۴۶ درصد خیلی کم عنوان نمودند. از دید عشایر برنامه های آموزشی و ترویجی نقش زیاد و خیلی زیادی در کسب دانش آنها ندارد. یافته ها نشان داد که (شکل ۲- د) نقش افراد باتجربه و مسن (ریش سفیدان و گیس سفیدان) در اخذ دانش عشایر در زمینه گیاهان دارویی به نحوی بود که ۲۶ درصد عشایر معتقد بودند که افراد باتجربه نظیر ریش سفیدان و گیس سفیدان نقش خیلی زیاد در کسب دانش آنها داشته اند همچنین ۴۱ درصد عشایر تاثیر آن را زیاد، ۲۲ درصد متوسط، ۶ درصد کم و ۶ درصد خیلی کم قلمداد نموده اند. عبارتی ۶۷ درصد عشایر معتقد هستند که افراد باتجربه و مسن (ریش سفیدان و گیس سفیدان) نقش زیاد و خیلی زیاد در اخذ دانش در زمینه گیاهان دارویی آنها داشته اند. تحقیقات دیگری نیز نشان داده است که افراد مسن تر نسبت به افراد جوان تر سطح نگرش

بهتری نسبت به گیاهان دارویی دارند رشیدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۷). در این راستا محققین گزارش نموده‌اند که برگزاری کارگاه‌های آموزشی و سخنرانی، در شناساندن بهتر گیاهان دارویی، طرز مصرف، کاشت و بازررسانی آنها می‌تواند نقش مهمی داشته باشد (چراغی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۲).

شکل ۲. ارزیابی درصد فراوانی نسبی شاخص منابع دانش عشایر در زمینه گیاهان دارویی

ارزیابی شاخص میزان علاقه عشایر نسبت به گیاهان دارویی: در شاخص ارزیابی علاقه عشایر نسبت به گیاهان دارویی، درصد فراوانی میزان علاقه به جمع‌آوری گیاهان دارویی جهت خود مصرفی، جمع‌آوری گیاهان دارویی جهت فروش و علاقه به کشت گیاه مورد ارزیابی گرفت. بر طبق نتایج حاصله میزان علاقه به جمع‌آوری گیاهان دارویی جهت خود مصرفی در بین عشایر بدین شکل بود که ۱۰ درصد افراد پاسخگو علاقه خیلی زیاد، ۵۰ درصد زیاد، ۲۲ درصد متوسط، ۱۱ درصد کم و ۷ درصد خیلی کم علاقه‌مند بودند. نتایج فوق با گزارشات فروزه و همکاران (۱۳۹۵: ۲۳) که گزارش نموده‌اند عشایر از گیاهان خودرو در مراتع در تهیه غذاهای سنتی استفاده می‌نمایند همسو می‌باشد. همچنین بر اساس نتایج بدست آمده ۱۰۰ درصد عشایر علاقه کم و خیلی کم (۱ درصد کم و ۹۹ درصد خیلی کم) نسبت به جمع‌آوری گیاهان

دارویی جهت فروش و کسب درآمد داشتند. یافته فوق نشان می‌دهد که عشایر آگاهی کافی از منابع درآمدی فروش گیاهان دارویی ندارند. درصد فراوانی میزان علاقه به کشت گیاهان دارویی نشان داد که ۲ درصد عشایر علاقه زیاد، ۵ درصد متوسط، ۱۷ درصد کم و ۷۶ درصد خیلی کم علاقه‌مند به کشت گیاهان دارویی بودند. در حقیقت ۹۳ درصد عشایر علاقه خیلی کم و کم نسبت به کشت گیاهان دارویی دارند. در این راستا میارا و همکاران (۲۰۱۸: ۲۵۳) گزارش نموده‌اند که عشایر الجزایر گیاهان دارویی را از مراتع برای مصرف جمع‌آوری نموده و خشک می‌نمایند تا در مواقع لزوم از آنها استفاده نمایند و بیشترین علاقه به داروهای گیاهی در بین زنان و سالمندان که سطح سواد پایینی دارند مشاهده شده است (Miara et al, 2018: 253).

نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از ارزیابی شاخص‌های سطح آگاهی، دانش و علاقه عشایر آذربایجان شرقی نسبت به گیاهان دارویی در پژوهش حاضر نشان می‌دهد که علی‌رغم اینکه مرتع بعنوان یکی از رکن‌های اصلی شیوه زندگی عشایر کوچنده می‌باشد و بهره‌برداری از عرصه‌های طبیعی از سده‌های گذشته با سبک زندگی عشایر آمیخته شده می‌باشد ولی عشایر آگاهی و سطح دانش پایینی نسبت به گیاهان دارویی موجود در مراتع قشلاقی و ییلاقی دارند و سطح پایین سواد، شناخت و آگاهی کم عشایر نسبت به گیاهان دارویی باعث شده است که این قشر علی‌رغم جمع‌آوری گیاهان دارویی جهت خود مصرفی، علاقه‌ای به کشت گیاهان باارزش نداشته باشند. همچنین سطح پایین دانش باعث شده است که عشایر به گیاهان دارویی بعنوان منابعی باارزش جهت فروش و کسب درآمد توجه نکنند. با توجه به منابع اخذ دانش عشایر که بیشتر معطوف به افراد باتجربه عشایری می‌باشد، پیشنهاد می‌گردد در کنار بهره‌گیری از تجارب و دانش بومی ریش سفیدان و گیس سفیدان عشایری، برنامه‌ریزی لازم توسط متولیان امر جهت برگزاری کلاس‌های آموزشی و استفاده از اساتید و متخصصین حوزه گیاهان دارویی بمنظور آموزش عشایر مدنظر قرار گیرد. همچنین پیشنهاد می‌گردد با بهره‌گیری از توانایی‌های شرکت‌های دانش بنیان، ضمن ارتقای سطح دانش و آگاهی عشایر در زمینه گیاهان دارویی شرایط را جهت ترویج کشت و داشت این گیاهان با ارزش فراهم نمایند.

منابع

- محمودی بیت الله. (۱۴۰۰). تحلیل وابستگی معیشتی جوامع محلی بختیاری نشین به منابع جنگلی زاگرس مرکزی. نشریه علمی مطالعات برنامه ریزی قلمرو کوچ نشینان. ۱ (۲)، ۳۹-۴۸.
- رشیدی، شمس اله؛ فرجی، هوشنگ؛ جهانبین داریوش و میرفردی، اصغر. (۱۳۹۰). ارزیابی میزان آگاهی، اعتقاد و عملکرد مردم شهر یاسوج، نسبت به گیاهان دارویی. فصلنامه گیاهان دارویی. ۱ (۸)، ۱۷۷-۱۸۴.
- فروزه، محمدرحیم؛ حشمتی، غلامعلی و بارانی، حسین. (۱۳۹۵). دانش سنتی بهره برداری از گیاهان خودرو در تهیه خوراک (نمونه موردی: عشایر مرتع دیلگان). دو فصلنامه دانش های بومی ایران. ۳ (۵)، ۲۴-۵۸.
- فروزه، محمدرحیم؛ حشمتی، غلامعلی و بارانی، حسین. (۱۳۹۵). دانش سنتی بهره برداری از گیاهان خودرو در تهیه خوراک (نمونه موردی: عشایر مرتع دیلگان). دانش های بومی ایران. ۳ (۵)، ۲۳-۵۸.
- دارابی محبی، محمدعلی؛ یاری، رضا؛ فتحی، تکتم و میرمیران، سیده محبوبه. (۱۴۰۰). مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی گونه‌های کاربردی شهرستان سراوان، استان خراسان جنوبی. نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران. ۴ (۱)، ۱۱۴-۱۳۶.
- علی‌میرزایی، فهیمه؛ بهمنش، بهاره؛ محمدی استادکلاویه، امین و شهرکی، محمدرضا. (۱۳۹۶). دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره برداران عشایری در مرتع چهل کمان استان خراسان رضوی. دو فصلنامه دانش های بومی ایران. ۴ (۷)، ۱۵۷-۲۰۱.
- محدث حسینی، سیداحمد. (۱۳۹۸). مقایسه سود اقتصادی کشت گیاهان دارویی با محصولات زراعی در استان خراسان رضوی. نشریه علمی ترویجی فناوری گیاهان دارویی ایران. ۲ (۲)، ۱۴-۱.
- چراغی، طیبه؛ اشراقی سامانی، رویا؛ پورسعید، علیرضا؛ آرایش، محمداقبر و واحدی، مرجان. (۱۳۹۹). تاثیر کارگاه آموزشی تولید گیاهان دارویی در اشتغال و پایداری معیشت یاریگران ترویج عشایر ایلام. فصل نامه علمی پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی. ۵۴ (۱)، ۵۳-۶۶.
- معمدتی، جواد؛ ارزانی، حسین؛ عصری، یونس؛ نجف‌پور نوایی، مهرداد و خلیفه زاده، رستم. (۱۴۰۱). ارزیابی قابلیت بهره برداری از گیاهان دارویی در رویشگاه های مرتعی منطقه نیمه استپی بر مبنای شاخص های اکولوژیکی و اقتصادی. فصلنامه تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، ۳۸ (۳)، ۳۷۳-۳۸۹.

کوهپایه، عابد؛ قاسمی پیربلوطی، عبدالله؛ یزدان‌پناه راوری، محمدمهدی؛ پورمحسنی‌نسب، الهام و ارجمند دل‌آرام. (۱۳۹۰). مطالعه دام‌پزشکی سنتی (انتووتریناری) گیاهان دارویی استان کرمان. فصلنامه داروهای گیاهی. ۲(۳)، ۲۱۱-۲۱۶.

عنایتی، واقف؛ اسفندیاری، عزت‌اله؛ نورمحمدی، سمیه و حضوری، علیرضا. (۱۳۹۶). استفاده از گیاهان دارویی عرصه‌های طبیعی چالش جدید برای جنگل‌های ارسباران. اولین همایش ملی صیانت و حفاظت از جنگل‌های ارسباران (۱-۸)، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی، تبریز، ایران.

عنایتی، واقف؛ آل‌هاشم، سیدمحمد حسن؛ مرتضایی، ابوالفضل و حضوری، علیرضا. (۱۴۰۱). بررسی روند تغییرات اجتماعی-اقتصادی جامعه عشایری استان آذربایجان شرقی و تحلیل وضع موجود. نهمین کنگره ملی علوم ترویج و آموزش کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست پایدار (۵۶۱-۵۵۳)، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

مرکز آمار ایران. (۱۴۰۰). نتایج ثبت پایه جمعیت عشایر کشور. تهران: مرکز آمار ایران.

سازمان امور عشایر ایران (۱۳۹۶). آئین‌نامه ساماندهی عشایر تصویب‌نامه هیات وزیران.

Safari, A., Ghavam, M., & Davazdahemami, S. (2019). Study the knowledge of rural and nomadic people of Semirom from medicinal plants for treatment of digestive diseases. *Journal of Herbal Drugs*. 9(3), 139-144.

Miara, M.D., Bendif, H., Ait Hammou, M., & Teixidor-Toneu, I. (2018). Ethnobotanical survey of medicinal plants used by nomadic peoples in the Algerian steppe. *Journal of Ethnopharmacology*. 219, 248-256.